22/11/2018

Η Τέχνη στην Ορθόδοξη Εκκλησία της Αλβανίας

Αυτοκέφαλες Εκκλησίες / Εκκλησία της Αλβανίας

Η περιοχή της σημερινής Αλβανίας, αναπτυγμένη κατά μήκος του βορείου τμήματος του Ιονίου και του νοτίου της Αδριατικής και εκτεινόμενη στο εσωτερικό γύρω από το δυτικό τμήμα του άξονος της Εγνατίας, μετείχε άμεσα στις πολιτικές και πνευματικές ζυμώσεις των τριών διαδοχικών αυτοκρατοριών, ρωμαϊκής, βυζαντινής, οθωμανικής.

Ως προς την τέχνη, προσφορότερη θεωρούμε την διάκριση σε πολιτιστικές περιόδους:

α) Παλαιοχριστιανικά μνημεία (Δ’ – μέσα Η’ αι.),

β) Βυζαντινή περίοδος (μέσα Η’ – ΙΕ’ αι.),

γ) Μεταβυζαντινή περίοδος – Τουρκοκρατία (1501-1912).

Και σύμφωνα με αυτή συνοψίζουμε αδρά τα υπάρχοντα στοιχεία κατά μορφή τέχνης.

Νέες τυπολογικές μορφές παρουσιάζουν οι ναοί του Ι’ αι. Αλλού ανεγείρονται μονόκλιτοι (Προφήτη Ηλία στο Βουάλι Πρεμετής, της Παναγίας στο Τσέρσκα της Λεσκοβίκης, του Αγίου Σεργίου και Βάκχου στη Χειμάρρα), αλλού συνεχίζεται η παράδοση της βασιλικής (Αγίου Στεφάνου στις Δρυμάδες κ.ά). Από την πρώιμη μεταβυζαντινή εποχή σώζεται η ιδιότυπη βασιλική του Αγίου Νικολάου στο Περοντί.

Στους ΙΓ’ και ΙΔ’ αι. παρουσιάζεται νέα αρχιτεκτονική άνθηση. Κυρίως εγκαινιάζεται νέος τύπος ναού, σταυροειδούς με τρούλο (άνω Επισκοπή, Κοσίνα). Πολλή προσοχή δίδεται και στο εξωτερικό του ναού (τρούλος, διακοσμήσεις παραθύρων, συνδυασμοί πλίνθου και πέτρας). Χαρακτηριστικό δείγμα, ο Ναός της Παναγίας, Άνω Λάμποβο, εξαιρετικής καλλιτεχνικής άξιας, (Ι’ αι., κατ’άλλους ΙΓ’αι.).

Στην περιοχή Σκόδρας, παρατηρείται κατά ΙΓ’ αι. επίδραση της δυτικής αρχιτεκτονικής (Αγίου Σεργίου και Βάκχου, παρά το ποταμό Μπούνα, Ναός στο Βάου-ι-Ντέγιες). Συχνά συνυπάρχουν βυζαντινά και ρομανικά χαρακτηριστικά. Βυζαντινοί ναοί εμφανίζουν ρομανικές επιδράσεις, ενώ η βυζαντινή ζωγραφική δεσπόζει ακόμη και σε κτίσματα ρομανικού ρυθμού.

Στις νότιες περιοχές εξακολουθούν να κτίζονται μονόκλιτοι ναοί (Άγιος Ιωάννης Μπομποστίτσας), οι βασιλικές γίνονται αραιότερες και ο τύπος του σταυροειδούς εγγεγραμμένου με τρούλο κυριαρχεί (π.χ. Μαρμιρόι στην Αυλώνα, Μονή Θεοτόκου Σβερνέτς). Η Παναγία η Βλαχέρνα (ανακατασκευή ΙΣΤ’ αι.) και η Αγία Τριάς, Βεράτιο, αποτελούν απλή παραλλαγή του ίσιου τύπου, ενώ ο Ναός της Μονής της Θεοτόκου στην Απολλωνία είναι κτισμένος σε σύνθετη παραλλαγή. Εξαίρετο βυζαντινό μνημείο ως αρχιτεκτονική και διακοσμητική σύνθεση (ίσως ΙΓ’ αι.) είναι ο Ναός Αγίου Νικολάου Μεσοποτάμου.

Η ανέγερση ναών διεκόπη τελείως στην αρχική περίοδο της οθωμανικής κατακτήσεως. Τον ΙΣΤ’ αι, παράλληλα με τις παλαιές πόλεις αναπτύσσονται νέες σε ορεινές περιοχές, όπως η Μοσχόπολη, το Βιθκούκι και η Νίτσα, όπου κτίζονται ναοί διακρινόμενοι για την απλότητα της αρχιτεκτονικής και την λιτότητα της μορφής τους.

Από τα μέσα του ΙΣΤ’ αι. παρουσιάζονται εξελιγμένες αρχιτεκτονικές μορφές στις

μονές, που χτίζονται συνήθως σε απόμερους τόπους. Χαρακτηριστικά κτίσματα του ΙΣΤ’ αι. είναι οι ναοί: Σωτήρος, στο Τρεμίστ Πρεμετής (1540-1560), Αγίου Αθανασίου, στο Μαζάρ Πολύτσανης (1513), Αγ. Δημητρίου (1526), μονής Προφήτου Ηλία στη Γεωργουτσάτη και Παναγίας στις Ζερβάτες (1569), Κάμενας και Βραχογοραντζή.

Από τον ΙΖ’ αι. διακρίνονται τα καθολικά των μονών Αγίου Ιωάννου Προδρόμου (1632), Παναγίας στο Μπαρμάς Κολώνιας κ.ά. Σειρά μονών απαντούν και στις ακτές Ιονίου –κόλπος Κοκαμιάς (1672), Κρορίζι, Κριμόροβα, Πικέρασι (1672).

Το ΙΗ’ αι. ανεγείρονται περισσότεροι ναοί, με βελτιωμένη αρχιτεκτονική και διακόσμηση. Η έμφαση κυρίως δίδεται στον εσωτερικό χώρο, ενώ εξωτερικά το οικοδόμημα παραμένει απλό, προφανώς για να μην προκαλεί τους αλλόθρησκους κατακτητές.

Στον ίδιο αιώνα υπάρχει σοβαρή οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, ενίσχυση της θέσεως των Αλβανών φεουδαρχών και σχετική πολιτική ηρεμία.

Συγχρόνως όμως οι εξισλαμισμοί αυξάνονται και αυστηροί νόμοι απαγορεύουν την ανέγερση χριστιανικών ναών.

Γι’αυτό σε πόλεις και χωριά κτίζονται έτσι ώστε να συγχέονται αρχιτεκτονικά με τις κατοικίες. Χαρακτηριστικό δείγμα μεταβυζαντινού ναού στο Βεράτιο, είναι ο καθεδρικός ναός της Παναγίας (1797). Στη Μουζακιά δεσπόζει η Μονή της Αρδευούσης (Αρδενίτσας), το σημερινό οικοδόμημα (ΙΗ’ αι.) κτίσθηκε στα ερείπια βυζαντινής μονής.

Από τα μέσα του ΙΗ’ αι. έως τα μέσα του ΙΘ’ αι. κτίσθηκαν ναοί σχεδόν σε κάθε χωριό της Μουζακιάς με αντιπροσωπευτικό τύπο την τρίκλιτη βασιλική με ξύλινες κολώνες και επίπεδη οροφή, όπως ο Ναός Αγίου Γεωργίου, Λιμπόφς (1776). Στη Μοσχόπολη οι σωζόμενοι 7 ναοί παρουσιάζουν θαυμάσια αρχιτεκτονική μορφή· ιδιαίτερα οι εσωτερικοί χώροι στον τύπο της βασιλικής είναι θολοσκέπαστοι και έχουν διαμορφωθεί με εξαιρετική ευαισθησία.

Από τον ΙΘ’ αι. διατηρούνται λιγότεροι ναοί (όπως: Αγ. Νικολάου στο Τόσκεζ (1811) και το καθολικό της μονής του Αγίου Κοσμά στο Κολκόντασι (1813-1814), μια τρίκλιτη βασιλική μετά τρούλου.

Συνδεδεμένα με τα αρχιτεκτονικά μνημεία, σώζονται αξιόλογα μωσαϊκά (Τιράνων, Αράπαϊ Δυρραχίου, Βύλλιδος, Αγίων Σαράντα, Αντιγόνειας κ.ά.).

Τα θέματά τους δεν είναι αγιογραφικά, ακολουθώντας την κοσμική παράδοση

σχηματίζουν μαιάνδρους, παραστάσεις φυτών, πουλιά, ζώα, βουκολικές σκηνές.

Το σημαντικότερο από τα ψηφιδωτά του δαπέδου της βασιλικής Μεσαπλίκ φιλοξενείται στο μουσείο των Τιράνων, εικονίζεται ανδρικό πορτραίτο σε κατατομή με την επιγραφή: ΑΠΑΡΚΕΑΣ. Ορισμένα εμφανίζονται κάπως άκομψα, άλλα όμως έχουν μεγαλύτερη καλλιτεχνική αξία, όπως το μωσαϊκό στο κυκλικό βαπτιστήριο του Βουθρωτού.

Τα μόνα σωζόμενα εντοίχια ψηφιδωτά βρίσκονται στο παρεκκλήσιο του αμφιθεάτρου Δυρραχίου (εικονίζονται ο Άγιος Στέφανος, μια μορφή αυτοκράτειρας – ίσως της Παναγίας – αρχάγγελοι, χορηγοί) και παρουσιάζουν σοβαρές ομοιότητες με τα ψηφιδωτά της Θεσσαλονίκης.

Μικρογραφίες

Το παλαιότερο δείγμα ζωγραφικής είναι οι μικρογραφίες του περίφημου πορφυρού Βερατινού κώδικος, σπανιότατου χειρογράφου Ευαγγελίου, πιθανώς ΣΤ’ αι., σε μεγαλογράμματη γραφή.

Οι περισσότερες μικρογραφίες χειρογράφων χρονολογούνται μεταξύ Θ’ – ΙΔ’ αι. και διακρίνονται για το κάλλος της χρυσογραφίας. Δείγματα έξοχης βυζαντινής τεχνοτροπίας, βρίσκονται σε δύο κώδικες του Αυλώνος (τέλος ΙΑ’ αι., αρχές ΙΒ’ αι.). Οι μορφές θυμίζουν ανάλογα έργα της Κωνσταντινουπόλεως Ι’ αι.

Αγιογραφία

Βυζαντινή περίοδος

Οι παλαιότερες φορητές εικόνες στην Αλβανία, προέρχονται από τους ΙΒ’ – ΙΔ’ αι. Η Παναγία η Οδηγήτρια της Μπόριας στη Κορυτσά, και η Παναγία του Μπλάστι σε σπηλιά της Μεγάλης Πρέσπας, θεωρούνται από τις ωραιότερες δημιουργίες βυζαντινής τέχνης.

Η τεχνοτροπία της εποχής της Μακεδονικής Δυναστείας και ιδιαίτερα των Παλαιολόγων (μέσα ΙΓ’ – τέλη ΙΔ’ αι.), που άνθησε στην Κωνσταντινούπολη και στην Θεσσαλονίκη, έχει βαθιά επηρεάσει και τα σωζόμενα στην περιοχή έργα. Ιδιαίτερα επιβλητική σε κάλλος είναι η μορφή του αρχαγγέλου Μιχαήλ της Μπόρια Κορυτσάς (ΙΔ’ αι.).

Αξιόλογα δείγματα βυζαντινών τοιχογραφιών έχουν διασωθεί σε απόμερες τοποθεσίες, όπως των σπηλαίων Βλαστόνιε, Λέτμι, Κάλμετ κοντά στη Λέζα (ΙΒ’ αι.). Στους ΙΓ’ και ΙΔ’ αι. δημιουργήθηκαν σημαντικά έργα, μεταξύ των οποίων οι τοιχογραφίες των Μονών Απολλωνίας και Ρουμπίκ – ΝΑ της Σκόδρας – των ναών

στο Βάου-ι-Ντέγιες, επίσης της Σκόδρας, στο Μάλιγκραντ, νησάκι της μεγάλης Πρέσπας, και του κάστρου του Βερατίου.

Η ζωγραφική τεχνοτροπία παρουσιάζει τοπικές, βυζαντινές αλλά και δυτικές επιδράσεις. Εντονότερη εμφανίζεται η στροφή προς τα αρχαιοκλασικά πρότυπα στις τοιχογραφίες της τράπεζας της Μονής Απολλωνίας (τέλος ΙΓ’ αι., αρχές ΙΔ’ αι.), που διακρίνονται για το υψηλό καλλιτεχνικό τους επίπεδο (π.χ. η προσευχή στη Γεσθημανή).

Έξοχες τοιχογραφίες ανώνυμου ζωγράφου του ΙΔ’ αι. διατηρούνται στο εξωτερικό και εσωτερικό του ναού στο νησί Μάλιγραντ της μεγάλης Πρέσπας (1345-1369).

Μεταβυζαντινή περίοδος

Αξιοποιώντας με τρόπο μεγαλοφυή όλες τις προηγούμενες παραδόσεις, ο Ονούφριος ο Νεοκαστρίτης από το Ελμπασάν αναδεικνύεται τον ΙΣΤ’ αι. ο σημαντικότερος ζωγράφος της Αλβανίας. Από το έργο του διασώθηκαν οι εικόνες του εικονοστασίου των ναών Ευαγγελιστρίας και Αγίου Δημητρίου στο κάστρο του Βερατίου και οι τοιχογραφίες στον Άγιο Νικόλαο, Σέλτσαν και στους Αγίους Θεοδώρους Βερατίου.

Ο μεγάλος καλλιτέχνης κινείται στη βυζαντινή παράδοση, αλλά αφομοιώνει δημιουργικά επιτεύγματα της δυτικής τέχνης της εποχής του.

Στα έργα του Ονουφρίου εντυπωσιάζουν ο αρμονικός συνδυασμός ζεστών χρωμάτων με ισχυρούς τόνους και διαφάνεια, η μεταλλαγή των παραδοσιακών κανόνων, η ψυχολογική ένταση των προσώπων, η αντίθεση φωτός-σκιάς και το έντονο δραματικό στοιχείο που διαπνέει τις τοιχογραφίες του.

Η καλλιτεχνική πνοή του Ονούφριου δημιουργεί μια αγιογραφική σχολή στην Αλβανία, που θα την ονομάζαμε «Σχολή του Βερατίου». Όσοι ακολούθησαν, ο γιος του Νικόλαος, ο Ιωάννης, συνεργάτης του τελευταίου, αργότερα ο Ονούφριος ο Κυπριώτης και άλλοι ανώνυμοι που αγιογράφησαν ναούς σε διάφορες περιοχές της Αλβανίας, είναι έντονα επηρεασμένοι από αυτόν, χωρίς να φθάνουν το ύψος του.

Τον ΙΖ’ αι. συνεχίζεται η καλλιτεχνική δημιουργία και πολλοί ναοί διακοσμούνται με φορητές εικόνες και τοιχογραφίες – περιοχή Βερατίου, χωριά της Μουζακιάς, Μοσχόπολη, Βιθκούκι, Λουμπόνια, Πόσταιναν, Ράντοβο, Λουντζηριά.

Ο Ονούφριος Κυπριώτης αγιογραφεί (1622) τον Ναό της Παναγίας στη Βραχογοραντζή, με ήρεμο, ισορροπημένο τρόπο, που δείχνει ταλαντούχο

καλλιτέχνη, που δεν συγκινεί όμως έντονα όπως ο συνώνυμός του.

Τοιχογραφίες με ελληνικές υπογραφές διασώζουν ονόματα αρκετών αγιογράφων, όπως των Μιχαήλ Λινοτόπι και του συντρόφου του Νικόλα, στον Προφήτη Ηλία Στεγοπόλεως (1653), Μιχαήλ και Κωνσταντίνου Γραμόζη, Μιχαήλ Ζέρμα. Πολλοί ναοί αγιογραφήθηκαν από ανωνύμους, όπως η μονή Αγ. Ιωάννη Προδρόμου Μοσχοπόλεως (1659).

Από τους εντοπίους αγιογράφους του ΙΗ’ και ΙΘ’ αι. διακρίνονται οι: Δαβίδ Σελενίτσα από τη Σελενίτσα Κολώνιας, Κωνσταντίνος Σπαταράκος από τη Σπαθία, Κωνσταντίνος και Αθανάσιος Ζωγράφος από την Κορυτσά, μαζί με γιους και εγγονούς, Γεώργιος και Ιωάννης Τσετίρη από την Γκραμπόβα μαζί με γιους και εγγονούς, Νικόλα Γκούγκα από τα χωριά της Μουζακιάς.

Έτσι, μετά τη «Σχολή του Βερατίου» των ΙΣΤ’ – ΙΖ’ αι., θα μπορούσαμε να μιλήσουμε και για ομάδα αγιογράφων της «Σχολής Κορυτσάς», των ΙΗ’ – ΙΘ’ αι. Στους καλλιτέχνες αυτούς είναι φανερές οι επιδράσεις της ζωγραφικής του Αγίου Όρους, αλλά και της δυτικής τεχνοτροπίας.

Στα έργα των Κορυτσαίων Κωνσταντίνου και Αθανασίου Ζωγράφου (μέσα ΙΗ’ αι.) παρατηρούνται και τάσεις μπαρόκ, οι προσωπογραφίες είναι πιο πλαστικές, αφθονούν τα εθνογραφικά στοιχεία.

Εκφραστικά φανερώνεται ο πλούτος των μεταβυζαντινών τοιχογραφιών στους 7 σωζόμενους ναούς της Μοσχοπόλεως. Ιδιαίτερα στους τοίχους του Αγίου Νικολάου, που «ιστόρησε» ο Δαβίδ Σελενίτσα (1726), συναντούμε 2000 μορφές σε ποικιλία συνθέσεων. Στα έργα του εντύπωση προξενούν τα χρώματα, η λακωνική σύνθεση, η ρεαλιστική του διάθεση, το ενδιαφέρον για το περιβάλλον και την προοπτική, η προσπάθεια να γίνουν οι άγιοι οικείοι στο εκκλησίασμα (π.χ. η μορφή του αρχιδιακόνου Στεφάνου).

Ενδιαφέρουσες τοιχογραφίες σώζονται και σε άλλες περιοχές, π.χ. μονής Αγίας Τριάδος Πέπελης, που εικονογραφήθηκε από τον Αδάμη Θεοτόκη (1754), Παναγίας Πέτσας (1770), Αγ. Σπυρίδωνος, Βουνό (τέλος ΙΗ’ αι.).

Την ίδια εποχή αγιογραφήθηκαν πολλοί ναοί στη Μουζακιά, όπως Αγ. Γεωργίου στο Λιμπόφς (1782) από τον Κορυτσαίο Κωνσταντίνο και τον γιο του Τέρπο, Αγ. Νικολάου στο Βανάϊ (1795) και Αγ. Αθανασίου Καραβαστά (1797) από τους αδελφούς Γεώργιο και Ιωάννη Τσετίρη.

Στις αρχές του ΙΘ’ αι. ο Ιωάννης Τσετίρη και ο ανηψιός του Νικόλαος αγιογραφούν τον Ναό Αγίου Γεωργίου στη Στρούμα· ο Νικόλαος Τσετίρη τον Ναό

Αγίου Νικολάου στη Κρούτια (1811)· ο Ιωάννης Τσετίρη και ο γιος του, Ναούμ, τον Άγιο Νικόλαο στο Τόσκεζ, (1813). Ο Ιωάννης και ο ανιψιός του, Νικόλαος, (1801) τον Άγιο Θεόδωρο στο Κατιπασάι. Μεθοδική έρευνα ίσως προσδιόριζε και μια τρίτη τάση αγιογραφίας, τη «Σχολή Μουζακιάς».

Ιστορικά βιβλία παλαιοτέρων εποχών περιγράφουν πολύτιμα κειμήλια μεταλλοτεχνίας, μικρογλυπτικής, κεντητικής.

Από αυτή την εκκλησιαστική καλλιτεχνική δημιουργία, σώζονται αρκετά έργα ξυλογλυπτικής: εικονοστάσια, άμβωνες, δεσποτικά, επιτροπικά (τέμπλα Κορυτσάς, Μοσχοπόλεως, Αρδενίτσας, Λάμποβου, Αργυροκάστρου, Λιμπόφς, Βερατίου, Ελμπασάν, Λεούσας, Λασόβας, Σωπικής, Βιθκούκι), αργυροχοϊας, μεταλλουργίας (ιερά σκεύη, καλύμματα Ευαγγελίων), κεντητικής, (π.χ ο Επιτάφιος της Γλαβενίτσας). Αλλά μέχρι σήμερα δεν έχουν επαρκώς μελετηθεί.

Η Ορθόδοξος Αυτοκέφαλος Εκκλησία της Αλβανίας δείχνει έμπρακτο ενδιαφέρον για την έρευνα, την καταγραφή και αναστήλωση των διασωθέντων ορθοδόξων μνημείων.

Πάρα πολλοί ναοί και μονές, κυρίως σε απομονωμένες ορεινές περιοχές, με πλούτο τοιχογραφιών υπό την απειλή του χρόνου και των δυσμενών καιρικών συνθηκών, αναμένουν μελετητές και αναστηλωτές.

Τα πολύτιμα ορθόδοξα κειμήλια της τέχνης της δυτικής αυτής ακριτικής περιοχής του Βυζαντίου και αργότερα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, όσα δεν λεηλατήθηκαν από διάφορους κατά καιρούς επιδρομείς, παραμένουν πολιτιστικός πλούτος της Αλβανίας αλλά και, γενικότερα, σημαντικά μνημεία της βαλκανικής και της ευρωπαϊκής καλλιτεχνικής δημιουργίας.

Πηγή: Γιαννουλάτος Αναστάσιος, “Εκκλησία της Αλβανίας: Ιστορική – Πνευματική Παράδοση. Τέχνη” εκδόθηκε με μερικές συντομίες από τον εκδότη, στο βιβλίο Χριστόπουλος Γεώργιος Α., *Ο ΘΗΣΑΥΡΟΣ ΤΗΣ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑΣ. 2000 Χρόνια, Ιστορία • Μνημεία • Τέχνη, Β΄ Τόμος – Πατριαρχεία και Αυτοκέφαλες Εκκλησίες*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000